

Øm Klosters
Vänner

Nyhedsbrev
Nr. 19

2016

Øm Kloster Museum

Øm Klosters Venner

Bestyrelsen

Torben Christensen (formand)
Haldursvej 30, 8680 Ry
Tlf. 86 89 32 74
rybogy@hotmail.dk

Jørgen Højland (næstformand)
Odinsvej 2, 8680 Ry
Tlf. 86 89 33 35
jhøjland@post.tele.dk

Eva Jensen (kasserer)
Fæstibakke 9, Gl. Rye, 8680 Ry
Tlf. 86 89 82 16
knud.eva@jensen.mail.dk

Ingeborg Doktor (sekretær)
Thorsvej 37, 8680 Ry
Tlf. 86 89 25 34
venner@k-doktor.dk

Jan Bech Andersen
Ægirsvej 3, 8680 Ry
Tlf. 86 89 23 48
janbandersen@hotmail.com

Susanne Gram
Ingerslevvænget 5, 8310 Tranbjerg J
Tlf. 86 29 44 41
sng@moesgaardmuseum.dk

Tove Tindall
Isagervej 23C, 2. sal lejl. 2, 8680 Ry
Tlf. 21 36 06 95
tovetindall@hotmail.com

Tove Riis (sup.)
Fæstibakke7, Gl. Rye, 8680 Ry
Tlf. 87 88 30 48
faestibakke7@privat.dk

Birgitte Bang-Madsen (sup.)
Brandevvej 6, 8766 Nørre Snede
Tlf. 20 78 89 95
bbm1977@hotmail.com

Redaktion

Ingeborg Doktor
Lene Møllerup
Susanne Gram

Bent Koed Doktor (prepress)

Nyhedsbrevet udsendes af museumsforeningen *Øm Klosters Venner*, der er en sammenslutning af personer med interesse for klostrets historie og museets virke.

Indhold

Også noget for øjet	3
Medlemsaften	7
Hjertesprog og gudstjeneste	8
Mur om Øm Kloster	12
Formandens beretning	17
Nyt fra butikken	19
Erindringsglimt	20
Skanderborgs kirker	
- Tulstrup &	22
- Alling	23
Udflugt	24
Bestyrelsen	25
Et særpræget fund	26
Nyt om navne	27
Kalender for 2016	<i>Bagsiden</i>

Besøg Øm Kloster Museum og bliv medlem af museumsfor- eningen Øm Klosters Venner

Vær medlem et år for 100,- kr. eller hele
husstanden for 150,- kr.
Kontingent indbetales på konto.
Reg. nr. 1551 konto nr. 9197583

Øm Klosters Venner
Munkevej 8, Emborg, 8680 Ry
tlf. 86 89 81 94

Forsiden: Jørgen Højland som munk under
en rundvisning på Mad og Øl. *Foto: Bent Koed*

Fotos: Øm Kloster Museums Arkiv / Lene Møllerup /
Bent Koed (medmindre andet er nævnt)

”Også noget for øjet”

En refleksion over præsteklæder gennem historien

af Pia Skovmose Jensen

I Øm Klosters museum ligger en kopi af Peder Elafsen og hans påklædning er, som man forestiller sig, at den var, da han blev lagt i graven foran koret i klosterkirken. Desværre er der ikke så meget bevaret af hans dragt, kun et stykke af stolaen, men det lille fragtment viser, at hans dragt har været lavet af prægtige stoffer, og at han blev lagt i graven i fuldt udstyr (se herunder).

At danske kirker har været smukt udstyrede med tekstiler, også i middelalderen, er der således ingen tvivl om, og de sidste 40 år har der været en fornyet interesse for messehagler og i enkelte sogne stolaer.

Den fornyede interesse skyldes flere ting, men jeg tror, at en af grundene kan være, at vi i gudstjenesten mangler noget til øjet. Vi har meget til ørerne gennem læsninger, musik, sange og prædiken, men øjet mangler noget at fæstne sig ved.

Det mærkes i konfirmandundervisningen, hvor de unge ønsker mere farve og synlig glæde i præstedragten. En kommentar lyder således: ”Har du ikke fortalt os, at evangelium betyder glædeligt budskab?” ”At kristendom er glæde og kærlighed?” Det synes de ikke den sorte præstekjole viser. En enkelt mente også, at det de hørte, automatisk blev kedeligt, når præsten var kedelig at se på. Mit gode argument med at kjolen er sort, så man ikke lægger mærke til præsten, men til hvad hun siger, havde in-

Peder Elafsen - rekonstruktion i museet. Foto: Ib Nicolaisen

*Nærbillede af Peder Elafsen
rekonstruerede dragt.
Foto: Ib Nicolaisen.*

gen effekt. Alle var dog enige om, at præsten skulle være særlig påklædt, så ingen var i tvivl om hvem præsten var.

Unge i dag keder sig, når der kun sker en ting. De er vant til, at mange ting sker samtidigt, og

mens de læser lektier lytter de til musik, chatter og sms'er. Man kan godt være betænkelig ved denne mangel på koncentration. Derfor keder de sig også, når de kommer til en almindelig højmesse. De synes, der sker for lidt, og at den farveløse præst spærrer for budskabet. Derfor skal vi huske, at vi gennem farver, symbolik og messetøj taler til fremtidens kirkegængere og menighed.

Men hvordan forholder det sig med messeklæder historisk set og i vores lutherske kirke?

Efter reformationen i 1536 kom der året efter en ny kirkeordinans, hvor man ordnede kirkens forhold efter den nye lutherske kirkes behov. I afsnittet om afholdelse af gudstjeneste hedder det:

"Saa skal der nu holdis en Høgsmesse om Søndagen for dennom, som vil berettis, vdi de wonlige Messeklæder, offuer et bret Alter med wonlig kalck og disk og tende liuss."

"De wonlige Messeklæder" er de klæder som kendes i forvejen, under den katolske kirke.

Det vil sige albaen, den hvide løse ankellange kjortel med snævre ærmer og bælte, til forskel fra den dragt, der havde vide ærmer og blev båret oven på en pelsdragt. Denne dragt hed superpellicum og blev båret i de kolde nordiske lande. De to navne er latinske og betyder henholdsvis hvid og over pelsen. Begge dragter var af hørlærred og uden åbning fortil.

Siden reformationen har den udviklet sig gennem form, materiale og udsmykning, og den messehagel, som vi kender i dag, er en ærmeløs kappe i de liturgiske farver og med forskellige dekorationer.

Luther og hans medreformator Bugenhagen tog skarpt afstand fra den katolske kirkes mange klædningsstykker og de ritualer der var forbundet med iklædningen af præsterne, men trods denne afstandtagen til de ydre tegn på fromhed påbød Luther alligevel:

Der lader vi messeklæderne, alter, lys forblive endnu, indtil de bliver gamle eller det behager os at ændre dem. Men vil nogen her gå anderledes til værk, lader vi det ske.

Det er denne holdning, som afspejles i den første danske kirkeordning. Også i ”Danmarks og Norgis Kirkeritual” fra 1685 nævnes messeklæderne. Her siges under indledningen til gudstjenesten:

Saa snart, som det er ringet sammen, da udi de Kirker hvor ingen Orgelværk er, kommer Præsten, som skal messe, for Alteret og der ifører sig de rette Messe-klæder, som er en hvid linned Messe-skjorte og en Messe-hagel.

Senere pointeres, at messeklæderne skal bæres ved nadveren. Præsten skal være iført både messeskjorten og messehagelen, mens altergangen forrettes. Og alteret skal altid være beklædt med en smuk ren dug, bæger og fad og to tændte lys, så længe altergangen varer, samt fornøden brød og vin derpå til stede, så tit nogen skal berettes. Ligeledes pointeres det, at messehagelen aftages når altertjenesten forlades, f. eks. ved prædiken mv. Messeskjorten bæres under hele gudstjenesten, messehagelen kun under altertjenesten.

Reformationen afskaffede ikke messeklæderne, men specificerede brugen af dem gennem de første kirkeordninger.

Messeklæderne historisk set

Historisk set kan messeklæderne følges tilbage til den klassiske oldtids dragt. Albaens historiske udspring er oldtidens almindelige hverdagsdragt, som på latinsk kaldes tunika. Ordet kender vi fra den moderne tunika, som er en lang bluse, løstsiddende, ofte med vide ærmer, som trækkes over hovedet. Egentlig en alba i kort udgave som ofte ses i modeverdenen.

Tunikaen var oprindeligt et firkantet stykke stof, lagt sammen og med hul til hovedet, løstsiddende i siden med hul til armene og ofte brugt med et bælte, således at længden kunne reguleres. Skulderstykket dækkede delvist armene. Mændene gik i kort tunika, kvinderne i lang, og stoffet var i oldtiden først uld, senere hørlærred.

Filosofferne gik ofte i pallium, en toga, et bredt løst stykke stof som blev draperet omkring kroppen, i kirkens brug udviklede det sig til stolaen. På billeder fra katakomberne bærer almindelige mennesker tunika, mens profeter og f. eks. Johannes Døberen kun bærer pallium. Kristus afbilledes med både tunika og pallium. Den første liturgiske dragt har været en hvid tunika. Hvid er i kirken den farve, som symboliserer fred og renhed. I sen kejsertid blev tunikaen for mænd fodlang og med ærmer, derfor blev tunikaen i liturgisk sammenhæng også lang, med ærmer.

Detalje fra altertavle i Århus Domkirke, 1479, med gejstlige påklædt i fornemme kirketekstiler.
Foto: Ib Nicolaisen.

Vi kan følge udviklingen i dragten hos kirkefaderen Augustin, som fremhævede, at det før var skændigt at bære tunikaen lang og med ærmer, men at det nu var et krav.

At kirken ikke ønskede en fast liturgisk påklædning ses af et brev fra pave Cølestin (422-432) til biskopperne i Gallien, hvor han skriver *”Vi skal være at skelne fra almuen og andre ved lære og ikke ved påklædning, ved færd og ikke ved dragt, ved sindets renhed og ikke ved etikette.”*

Senere gik moden tilbage til den korte tunika til mænd, men beholdt de snævre ærmer, sikkert af praktiske grunde. Men de gejstlige skulle stadig bære dragten, *”tunica talaris manicata”*, lang tunika med ærmer.

Ikke fordi det var en desideret præstedragt, men fordi den var sømmelig og kunne bruges til både hverdag og fest.

Igennem middelalderen forandrede hverdagsdragten sig, men kirken bibeholdt albaen, og pallium, der blev svøbt omkring kroppen, blev til et embedstegn, stolaen.

I renæssancen blev der oprettet mange nye universiteter, og på disse var klædedragten for de studerende og deres lærere den almindelige borgerlige dragt. Danske studerende tog ofte til Wittenberg i Tyskland, og her lærte de den tyske renæssancedragt med åbentstående, pelsforet og ret kort ærmekjortel at kende. Hofdragtens farve var sort og denne farve blev også teologernes farve. På hovedet bar man en baret, og det var denne dragt, som i Danmark blev til akademikernes dragt, og de første præsters, der blev indsat ved reformationen.

I midten af 1500-årene blev dragtmoden præget af Spanien, og pibekraven er det mest iøjnefaldende af den nye mode. Pibekraven må opfattes som en tilføjelse til præstekjolen, der allerede var en gammeldags tysk dragt og i

1620erne blev det påbudt, at denne dragt skulle bæres ved gudstjenester, dog var den også stadig i brug som præstens hverdagstøj. Under gudstjenesten var den dækket af messeklæder, men fra 1630erne må dragten betegnes som liturgisk. Den åbentstående kjortel blev til en række af knapper midtfor med en ombukning, som kaldes en vinge, og til hverdag kunne denne vinge og pibekraven tages af og kjortlen bruges som en almindelig dragt.

Fra midten af 1700-årene, gik præsterne over til den almindelige borgerlige dragt til hverdagsbrug, og således kender vi jo forholdene i dag. Præsten bruger kjole, vinge og pibekrave som liturgisk dragt under gudstjenesterne.

Måske et reformationsjubilæum kan være en anledning til at se tilbage på Peder Elafsen og hans kollegaer og få lidt af deres farver ind i kirken igen.

Om forfatteren:

Sognepræst Pia Skovmose Jensen er sognepræst i Brædstrup, Tønning-Træden, Grædstrup og Sønder Vissing pastorat. Interesser er middelalderarkæologi, kirkeforhold i middelalderen og design af bl.a. messetøj. Havde for nogle år siden orlov til at lave en refleksion over brugen af messetøj i Folkekirken.

Hjertesprog og gudstjeneste

Medlemsaften på Øm Kloster med rundvisning og kaffe

Torsdag 26. maj kl. 19-21

Museet holder aftenåbent kun for medlemmerne. Benyt lejligheden til at få en omvisning med museumsinspektøren eller en snak med andre medlemmer.

Du/I er velkommen til at medbringe aftensmaden. Tag evt. en madkurv med og nyd den med udsigt over Mossø.

Øm Klosters Venner sørger for aftenkaffe og brød og der vil være gratis smagsprøver på klosterøl.

Rundvisning begynder kl. 19.

Bibeloversættelser og modersmålgudstjeneste

Af Kristian R. Skovmose

Indledning

Med Reformationen i 1517, i Danmark i 1536, begyndte en udvikling, som medførte store omvæltninger kirkeligt set. Forkyndelse og gudstjeneste på modersmålet kom i højsædet, latinske tidebønner og gudstjenester måtte vige og oversættelser af Biblen tog fart. Også menighedssangen på modersmålet blomstrede. Alle disse forandringer blev på længere sigt begyndelsen på enden for klosterlivet i Øm Kloster.

Danmark og Norges Kirkeritual af 1685

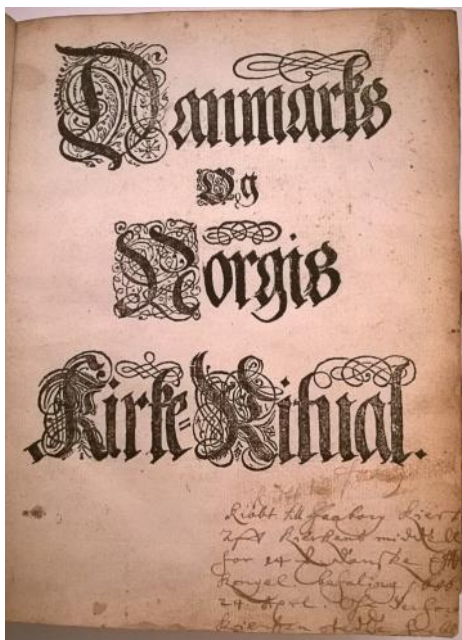
I 1685 indførte Christian d. 5., efter et længere forarbejde, et nyt kirkeritual, kaldet ”Danmark og Norgis Kirkeritual”, der som navnet siger, skulle gælde i Danmark og Norge.

Kirkeritualet var kulminationen på mere end 150 års udvikling og forandring af gudstjenestelivet i Danmark. I begyndelsen var Reformationen i Tyskland i 1517 og udviklingen gik for alvor hurtigt da kongen, Christian d. 3., - officielt 30. oktober 1536 – tilsluttede sig de reformatoriske tanker og gjorde den danske kirke til en Evangelisk-Luthersk Kirke.

Ønsket om en ren luthersk lære i forkyndelsen og gudstjenesten, ortodoksien i 1600-tallet, og et generelt ønske om at ensrette verdslige og kirkelige love og forordninger kulminerede med kirkeritualet og blev i 1699 fuldendt med Kingos salmebog, som nøje fastlagde hvilke salmer der skulle synges på de enkelte søndage og helligdage hele året igennem. Først i begyndelsen af 1800-tallet blev der formelt frit salmevalg.

Men hvad skete der i de 150 år

*Titelblad fra Danmarks og Norgis
Kirke Ritual*

Titelblad fra Kirke Ordinansen

mellem reformationen og kirkeritualet.

Luthers 95 teser i 1517

Martin Luther hængte d. 31. oktober 1517 femoghalvfems teser op på døren til Wittenberg Slotskirke.

I dem vendte han sig mod tidens afladstanker og praksis: f.eks i tese 27: ”*de prædiker menneskelære, som hævder, at straks pengene klinger i bøtten, flyver sjælen ud af Skærsilden.*”, ligeledes i tese 37: ”*enhver sand kristen, hvadenten han lever eller er død, har delagtighed i alle Kristi og kirkens goder, og de gives ham af Gud også uden afladsbreve.*” Luther formulerer flere gange i teserne f. eks. tese 42: ”*De kristne bør belæres om.....*”, vigtigheden af undervisning i den kristne børnelærdom. Deraf følger også at bibelen skal oversættes til modersmålet, som er det sprog, der taler til hjertet.

Bibelen på modersmålet

I samtiden var der inden Luthers teser allerede en bevægelse i gang for at oversætte til modersmålet og denne var meget succesfuld, sådan at Bibelen, i oktober 2015, nu er oversat til 2932 sprog. Men man ved ikke nøjagtig hvor mange sprog der tales, men regner med mellem 6000 og 7000.

Oprindeligt var de to testamenter skrevet på hvert sit sprog, det gamle på hebræisk og det nye på græsk. Det Gamle Testamente, kaldet Septuaginta, blev oversat til græsk i årene 250 – 150 f. Kr.

Både det gamle og det nye testamente blev oversat til latin mellem årene 382 og 405 e.Kr. Det var denne oversættelse som klosteret i Æm brugte. Luthers bibeloversættelse fra 1522 og King James' fra 1611 blev to af de mest betydende for senere oversættelser til modersmålene.

Bibelen på dansk

Allerede før reformationen var dele af Bibelen blevet oversat til dansk. I

1480 forelå Bibelens første tolv bøger på dansk i et håndskrift, sandsynligvis fra birgittinerklosteret i Mariager. Nu opbevares det på det Kongelige Bibliotek. Efter Reformationen gik det stærkt og kulminationen var Christian 3. Bibel som er den første komplette danske Bibel på tryk. I 1992 kom den seneste autoriserede nyoversættelse af hele bibelen på dansk i 385 år.

Luther og Gudstjenesten

Theologi og liturgi, dvs. overordnet kristen tænkning og gudstjenestepraksis, hænger nøje sammen.

Derfor skrev Luther om hvordan der skulle holdes gudstjeneste i bl. a. Formula Missae fra 1523 og Tysk Gudstjeneste fra 1526. I Formulae Missae lagde han sig forholdsvis tæt op ad den traditionelle katolske messe, som bl. a. munkene i Øm havde levet og åndet for. I Tyske Gudstjeneste udviklede hans liturgiske tænkning og praksis sig, hvilket i sig selv er et godt eksempel på, at gudstjenestepraksis i luthersk sammenhæng kan udvikle og tilpasse sig, så teologien og samtiden spiller sammen.

Formula Missae

I skriftet fortalte Luther at han var gået forsigtigt til værks med en ændring af gudstjenesten: ” *Derfor har jeg heller ikke forsøgt på noget ved magt eller befaling og har heller ikke erstattet det gamle med noget nyt. Jeg har altid været tøvende og tilbageholdende. Det skyldes hensyn til de svage i troen....* ”.

Forløbet af nadveren fulgte den hidtidige skik og brug, med indstiftelsesordene, helligsang, Fadervor og uddeling. Luther ønskede uddeling af både brød og vin til alle, modsat katolsk praksis, hvor vinen var forbeholdt præsterne. Desuden overvejede han om uddelingen skulle ske lige efter indstiftelsen, så brødet indviedes og uddeltes straks, og derefter vinen indviedes og uddeltes. Han ønskede også messesang.

Titelblad fra senere udgave af Kingos Psalmebog

Tyske Gudstjeneste

I skriftet skrev Luther:” ...*friheden er og skal være kærlighedens og næstens tjener.*”

Det medførte at man i forskellige landområder kunne have forskellige ritualer. Det var et brud med den ensrettethed som var i den katolske praksis i forhold til tidebønner og gudstjenester. Ritualerne i Øm Kloster var som i enhver anden klosterkirke. Gudstjenesten mente Luther kunne holdes på latin eller modersmålet, men skulle have et væsentligt islæt af kristendomsoplæring, også kaldet katekismus.

Salmesangen

Salmerne fik i Luthersk sammenhæng, og ikke mindst i Danmark, en stor betydning, og liturgiske led blev erstattet af salmer sunget af menigheden. Med Kirkeordinansen af 1537, Tommisons Psalmebog 1569 og Jespersøns Graduale 1573 bakkede den kirkelige lovgivning op om Reformationen og gudstjenestepraksissen. I sidste ende lovfæstedes og ensrettedes gudstjenesten med Danske Lov 1683, Kirkeritualet 1685 og Kingos Salmebog i 1699.

Reformationen som en bevægelse

Den afrikanske teolog Lammin Sanneh kalder kristendommen en ”oversættelsesreligion”. Den Evangelisk-Lutherske Kirke kan sige: Bibelen oversættes til modersmålet, gudstjenestens form og sprog tilpasses sproget og den lokale kultur og tradition. Reformationen startede en levende bevægelse, som trods perioder med ensretning og regelbundethed, betyder fortsat udvikling og forandring, så form og sprog taler til hjerterne.

Om forfatteren:

Kristian R. Skovmose er cand. theol. fra Aarhus Universitet i 1990. Her specialiserede han sig i gudstjenestehistorie og var bl.a. 1989-90 scholartipendiat med henblik på at studere gudstjenestens historie i Danmark fra reformationen og frem til i dag.

Han er i dag sognepræst i Skanderborg og har tidligere bl.a. været præst i Skødstrup ved Aarhus og i Gødvad ved Silkeborg. Han er gift med Pia Skovmose Jensen, der er sognepræst i Sdr. Vissing.

Mur om Øm Kloster?

Klostermuren har altid været en vigtig del af, hvordan vi i dag opfatter middelalderens klostre, og der har Øm Kloster ikke været en undtagelse. Munkene har i den gængse opfattelse søgt at gemme sig bag flere lag af mure, for at skærme sig fra den ydre verden. Hvor sand er denne opfattelse egentlig? Har klostrene virkelig alle set sådan ud?

Heldigvis er vi med Øm Kloster i den situation, at der er udført adskillige udgravninger og undersøgelser, og vi kan arbejde med materialet fra klostrets grundlæggelse i 1172 til det bliver nedlagt i 1561. Dermed kan vi muligvis få et billede af, hvordan klosteret har set ud med hensyn til mure og afgrænsninger.

Den gængse opfattelse

Man regner med, at cistercienserklostrene har været indrettet på en bestemt måde, hvor klostrene i teorien har været inddelt i flere gårde. Denne teori bygger på eksempler fra cistercienserklostre med en sådan inddeling ud over hele Europa. Inderst er fratergården, som er omgivet af korsgangen og de resterende klosterbygninger på alle sider. Længere ude findes den indre gård. Denne er omgivet af en klostermur, som det f.eks. kan ses på Resens Atlas fra 1677 af Sorø cistercienserkloster. Denne ligger oftest i forbindelse med selve klosteret. Uden om klosteret og den indre gård findes den ydre gård. Denne er ved Sorø Kloster også omgivet af en klostermur hele vejen rundt.

Denne inddeling fortæller os dog ikke særlig meget om, hvordan klosteret har fungeret, med mindre vi også kender funktionen af afgrænsningerne af klostrets gårde. St. Benedikts Regel, der var grundreglen for cistercienserordenen, fortæller i et af kapitlerne om portneren og hans funktion: Portneren skal sørge for, at der til alle tider kan gives svar til gæster på spørgsmålet, om de kan komme ind til klosteret eller ikke. Alle porthusene ved Sorø Kloster er afbilledes ved den ydre klostermur, hvilket tyder på, at portneren har været placeret mellem den ydre gård og omverdenen.

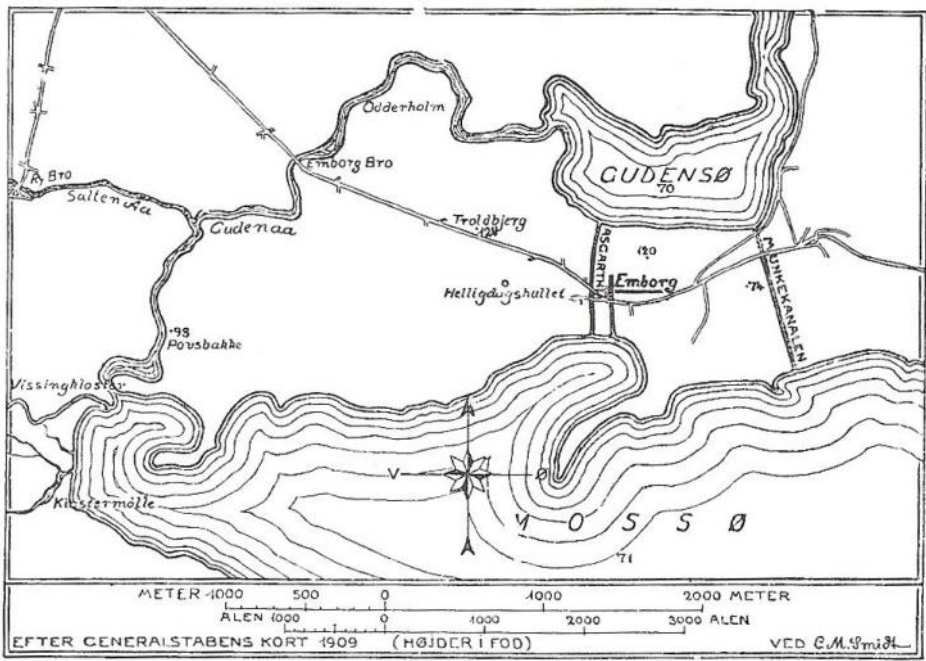
Man må derfor regne med, at den ydre gård har været afgrænset, enten med en mur, som det ses ved Sorø kloster, eller på anden vis.

Afgrænsningerne ved Øm

Vil man forstå landskabets inddeling rundt om klosteret i Øm, er man nødt til at kende kanalerne, da disse muligvis har indgået som en del af afgræns-

ningerne af klosterets gårde. På hver side af klosteret ligger der en kanal, kaldet Østre og Vestre Klosterkanal. En kilometer øst fra klosteret ligger endnu en kanal, som kaldes Munkekanalen (herunder).

Billede 1) Kort over Øm Kloster med de tre kanaler indtegnet. Kanalerne formodes at være udført af munkene. Fra vest mod øst har vi Vestre Klosterkanal (herpå betegnet som Asgarth), Østre Klosterkanal og Munkekanalen (Kristensen 1999, 284).

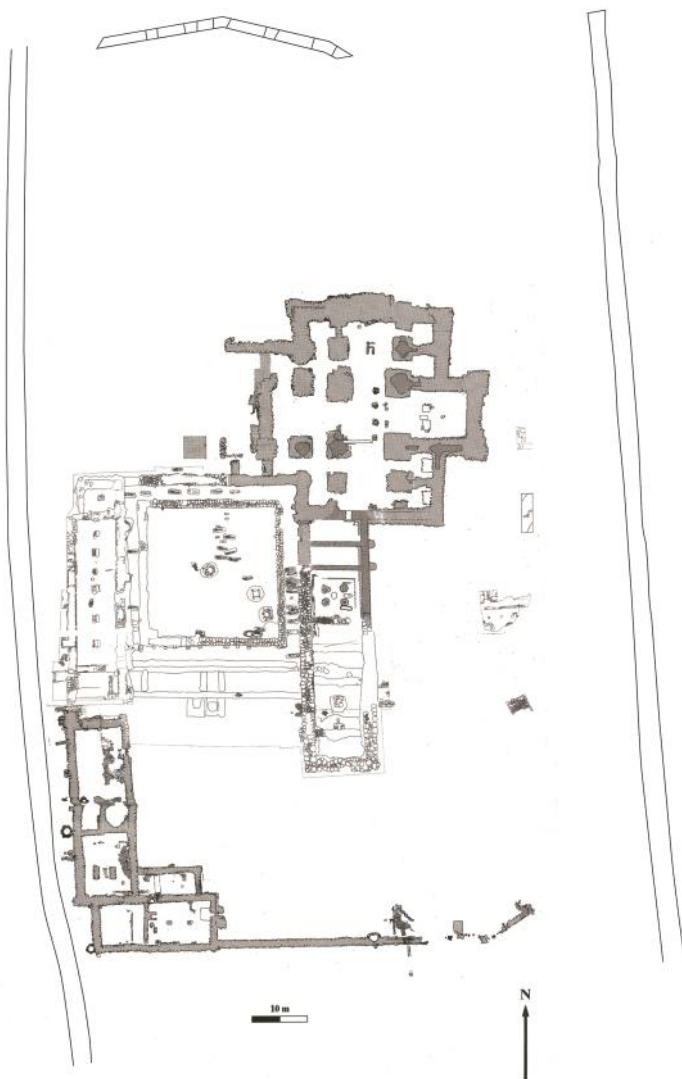
I forbindelse med Øm Kloster er der fundet to mure, som med sikkerhed tilhører klosterets afgrænsninger. Den ene ligger i forbindelse med de sydligste dele af klosteret mellem det sydøstligste hjørne af den forlængede vestfløj og løber hen mod den østre klosterkanal (næste side).

Den anden mur afgrænser den nordlige side af klosterets kirkegård, som ligger direkte nord for klosterbygningerne.

Disse har med al sandsynlighed, pga. afstanden til klosterbygningerne, været en del af den indre gårds afgrænsning. Der er dog ingen andre tegn på, at murene skulle have fortsat langs med klosterkanalerne eller på den anden side af kanalerne. Ud fra dette må man regne med, at klosterkanalerne har været en del af afgrænsningen af den indre gård.

Billede 2): Planer over ruinerne ved Øm Kloster (Sammensat af Kirstine Hedensten fra Gram 1998, Bilag VIII og Mollerup 1999, 180).

I modsætning til muren fra den indre gård, er der aldrig fundet spor efter klosterets ydre mur. Dette kan betyde to ting: Enten har vi bare ikke fundet

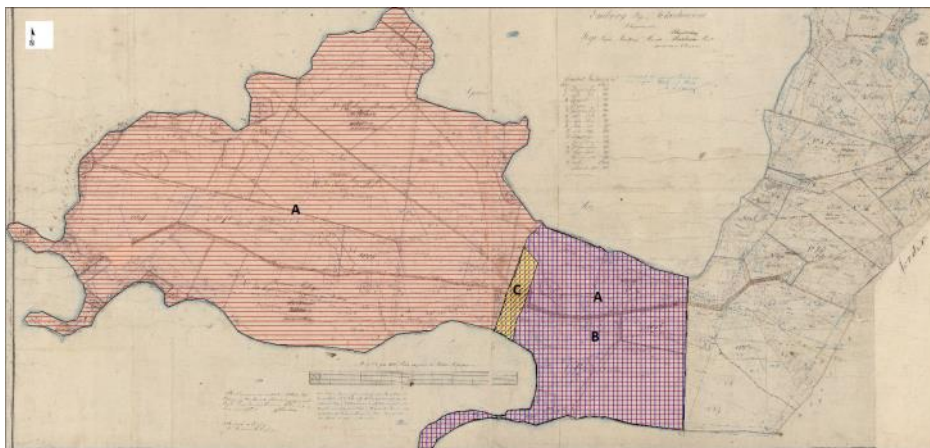
sporene efter den ydre mur, eller også har den aldrig eksisteret. Man må regne

med, at hvis der har været en muret ydre mur, ville man have fundet fundamentet eller opløjede mursten fra denne, da området rundt om klosteret har været opdyrket I lang tid.

Hvis der ikke har været en mur er spørgsmålet så, hvor den ydre gård har ligget, og hvordan man har afgrænset den. Ved Sorø cistercienserkloster og Antvorskov Johanniterkloster ser man, at den ydre gård har en størrelse på 7-9 hektar.

En åbenlys mulighed er, at man ved Øm har benyttet sig af de naturlige afgrænsninger, omkring klosteret, herunder Gudensøen, Mossø og Gudenåen. Ligeledes kan man, som ved den indre gård, have benyttet sig af kanalerne ved klosteret. Dette giver flere muligheder for, hvor den ydre gård har ligget, som ses på billede 3.

Billede 3: Kort over de forskellige mulige områder for Øm klostres ydre gård. Skraverede område A: Ydre gård begrænses af Gudenåen, Gudensø, Mossø og Munkekanalen. Skraverede område B: Ydre gård afgrænses af Vestre klosterkanal, Gudensø, Mossø og Munkekanalen. Skraveret område C: Ydre gård afgrænses af klosterkanalerne og Mossø (Kort: Geodatastyrelsen, ukendt

dato).

Den mindste løsning (billede 3, område C) kan vi udelukke. Dels fordi det ville betyde, at haven og ladegården ikke kunne ligge i klosteret, da der ikke er plads inden for klosterkanalerne. Dette strider mod Benedikts Regel. De andre to muligheder (billede 3, område A og B) er meget større arealmæssigt end det, man ser ved andre klostre. Derfor er det alligevel sandsynligt, at man har benyttet sig af, at området er naturligt afgrænset. Hvis den vestlige klosterkanal har været en afgrænsning af den ydre gård, har gæster kunnet kommet meget tæt på klosteret (billede 3, område B). Derfor virker det mest sand-

synligt, at den største løsning er den, der reelt har været benyttet (billede 3, område A). Herved kunne man have portnere ved Gudenåen og Munkekana-len for at kontrollere, hvem der fik adgang til klosteret.

Konklusion

Det er ikke altid, at den gængse opfattelse passer med det, man ser i virkeligheden. Dette gælder både i arkæologien som alt andet. Vi ser det også ved Øm Kloster, som utvivlsomt har haft en opbygning med indre og ydre gård som forventet. Men ved klostret har munkene været fleksible. Målet var, at afskærme klosteret fra omverdenen, som det ses ved Sorø Kloster. Alligevel gjorde de det meget anderledes i Øm, ikke med mure, men med vandanlæg. Dette viser, at der har været plads til at tilpasse sig situationen og de landskabelige forhold inden for cistercienserordenen, hvilket uden tvivl har været en af grundene til, at de har været så succesfulde i middelalderen.

Litteratur

- Benedikts Regel (oversat af B. M. Jensen), København 1998.
- Bruun, M. B.: Paradiset I ørkenen – Cistercienserordenen og Bernhard af Clairvaux, Øm kloster. Kapitler af et middelalderligt cistercienserabbedis historie (red. B. Gregersen og C. S. Jensen), Emborg 2003, s. 17-29.
- Danmarks Miljøportal: Danmarks Miljøportal – Data om miljøet i Danmark, <http://arealinformation.miljoportal.dk/distribution/> (set d. 29-10-2015)
- Det kongelige Bibliotek - Kort- og Billedafdelingen: Resens atlas danicus – Sorø (Sorø), <http://wayback-01.kb.dk/wayback/20100504114416/http://images.kb.dk/present?id=re000042> 2010, (set 08-08-2015).
- Geodatastyrelsen: Historiske kort på nettet, <http://hkpn.gst.dk/> Ukendt dato, (set 07-08-15).
- Gram, S. N.: Øm kloster – Bygningskompleksets udformning og udbygningsforløb, Højbjerg 1997.
- Kristensen, H. K.: Hospitalsbygningen ved Øm Kloster: arkæologisk undersøgelse af en stor senmiddelalderlig bygning og en nyfundet kanal, KUML 1999, s. 269-295
- Kristensen, H. K.: Intra monasterium – de danske herreklostres totalanlæg, Middelalderens Verden: Verdensbilledet, tænkningen, rummet og religionen (red. O. Høiris og P. Ingesman). Århus 2010, s. 243-258.
- Kristensen, H. K.: Klostre i det middelalderlige Danmark, Århus 2013.
- Møllerup, L.: Begravelserne ved Øm Kloster, Højbjerg 1999.
- Øm Klosters Krønike (oversat af J. Olrik, J. Isager og H. N. Garner), Emborg 1997.

Formandens beretning fra generalforsamling 2016

Ved formand Torben Christensen

2015 har været præget af både noget nyt og noget gammelkendt. Nyt fordi Museum Skanderborg, som Øm Kloster hører under, efter krav fra kulturstyrelsen under kulturministeriet, har fået pålagt, at bestyrelsen fra 2015 skal være mere professionel. Det betyder ikke, at de forskellige afdelingers venneforeninger nu er uden indflydelse, tværtimod. Herom senere. Gammelkendt fordi årets gang på Øm og dermed i høj grad også i Venneforeningen stort set følger traditioner opbygget gennem mange år.

Det betyder, at Øm Kloster Museum åbnede 1. maj, og allerede 10. maj var foreningen vært ved ”Munkenes morgen og naturen vågner”. 14. maj et nyt tiltag med titlen: ”I tråd med tiden”, en temadag om historiske dragter og tekstilfremstilling. Et spændende og meget velbesøgt arrangement. 16. juni friluftsgudstjeneste i klosterruinen og den 24. juni en ny type arrangement, som vi tror, fremover vil blive en fast del af ØKV’s virke. Vi inviterer, og deltagerne skal selv sørge for transport til bestemmelsesstedet. I 2015 besøgte vi Moesgaard Museum med udstillingen: ”Kinas første kejser og hans terrakottahær”, hvor foreningen sørgede for og betalte to guidede omvisninger. 39 deltog, og det er vores indtryk, at alle var glade og tilfredse med udflugten.

Det største arrangement i 2015 var helt klart weekenden 15-16. august: ”Mad og øl på Øm”, fremover kaldet Klosterfestival, hvor over 1100 gæstede Øm. Her vender en stor og trofast skare af vore medlemmer tilbage år efter år

I tråd med tiden - ny aktivitet som gentages i 2016

*Falkoner opvisning
på Mad og Øl-
(klosterfestival).
Foto: Susan Kipp
Petersen*

og yder en stor indsats for at få serviceret de mange gæster. Igen i år havde vores flittige bestyrelsesmedlem Jan Andersen samlet en imponerende

mængde lopper, som blev solgt således, at hele beløbet går til Øm Kloster Museum. Tak for det.

Foreningen prøvede med en stand, hvorfra der blev hvervet/solgt nye medlemskaber. Det gav 25, hvoraf de fleste var husstandsmedlemmer. Et meget tilfredsstillende resultat.

Efter efterårsferien med ”Museum i lommelygtens skær” skulle klosterkirkens fødselsdag fejres Allehelgensaften 31. oktober. Bestyrelsen besluttede i sidste øjeblik at aflyse arrangementet begrundet i både, at det var en lørdag og i, at der i de seneste mange år kun har været ganske få deltagere (3-4) udover bestyrelsen. Alle tænker kun på at komme ind i varmen. Vi har besluttet at gøre lidt ekstra ud af 760 års fødselsdagen i 2017. Året sluttede som sædvanlig med ”Jul i Emborg”.

Som lovet tidligere lidt om Museum Skanderborgs bestyrelse og vejen dertil.

Strukturen er nu:

Et repræsentantskab består af alle 4 venneforeningers/støtteforeningers medlemmer.

Et kontaktudvalg: de fire venneforeninger: Museum Skanderborgs venneforening, Øm Klosters venner, Ferskvandsmuseumsforeningen og Gl. Rye Museumslaug og museumsforening udpeger hver 3 medlemmer til kontaktudvalget og lokalarkiverne i Galten, Hørning-Veng, Ry og Fruering-Vitved udpeger tilsammen 5 medlemmer, altså i alt 17.

Museum Skanderborgs bestyrelse: Kontaktudvalget udpeger fire medlem-

mer, hvoraf et medlem skal være formand. Derudover udpeger Skanderborg Byråd et medlem, et medlem udpeges af medarbejderne, et medlem fra et relevant erhverv og sidst et medlem fra en relevant kulturhistorisk forskningsinstitution.

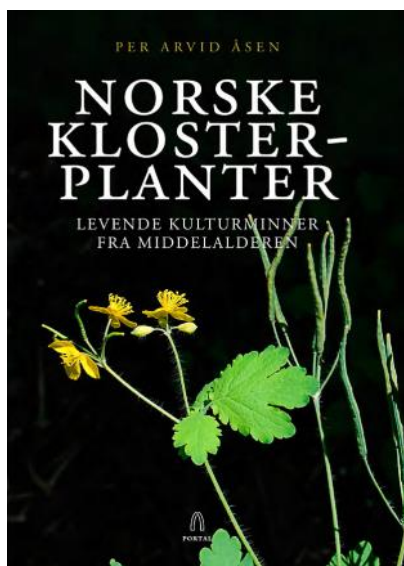
I 2015 har ØKV ikke haft en repræsentant i Museum Skanderborgs bestyrelse, men vi skal stille med en i 2016. Det kan godt virke lidt uoverskueligt, men det praktiske arbejde viser, at der er god mening i netop denne opbygning. Det er fastlagt, hvornår repræsentantskabet skal mødes i 2016, nemlig den 15. marts kl. 19.00 til 21.00 på Vestermølle. I er hermed alle inviteret.

Vores lille forening har en god økonomi og et rimeligt stabilt medlemsantal. Vi var i 2013 185, i 2014 194 og i 2015 182 medlemmer, så det var godt, vi fik en god medlemstilgang under ”Mad og øl på Øm”.

Afslutningsvis og ikke mindst en stor tak til alle vore frivillige hjælpere. Tak til Lene for stor hjælp og vejledning, altid med et smil, og til personalet på Øm Kloster. Og tak til bestyrelsen for godt samarbejde. Tak for i år med ønsket om et godt museumsår for hele Museum Skanderborg.

Nyt fra museumsbutikken

Norske Kloster Planter af Per Arvid Åsen, 2015, forlaget Portal, 332 sider, farvebilleder

Bogen har en beskrivelse af samtlige norske klostre (32 i alt) og grundige beskrivelser af planter fundet ved klostrene.

Skrevet på et letlæseligt norsk. Interesserer man sig for levende kulturminner – kan den klart anbefales. Pris 395,- kr.

Sikken Kraftkarl!

Af Karen Margrethe Balslev (1918-1965).

Erindringsglimt fortalt af Mette Balslev. Baseret på materiale fra Karen Margrethe Balslev, nedskrevet i slutningen af 1950'erne eller beg. af 1960'erne.

”Det skete naturligvis ikke så sjældent at far kørte husets gæster en tur rundt i den skønne egn her omkring. Vi børn var tit med, måske gjorde naturen ikke så stort et indtryk på os; men en ting glædede vi os altid til. Hans Peersens foredrag om Øm Kloster og abbed Jens." Peersen" var kustode på museet. Hans forklaringer var nøjagtig de samme hver eneste gang:

Hier hår vi no abbed Jens, en ka nok si han hår won en kraftkål, sikke lår-bien, sikke knæskaller, vi hån ham egentlig opbevaret ujenfor; men vi ku æ wal bewaer ham for fugt, så hår vi no fløttet ham hierind i en glaskas "

Og så oversat fra jysk:

”Her har vi nu abbed Jens, man kan nok se han har været en kraftkarl. Sikke lårben, sikke knæskaller. Vi havde ham egentlig opbevaret udenfor i en glaskasse; men vi kunne ikke rigtigt bevare ham på grund af fugt, så har vi nu flyttet ham her ind i en glaskasse”.

Fakta: Abbed Jens' grav blev udgravet i 1916. Derimod er det usikkert hvem Hans Peersen var. De første omvisere ved Øm var beboere, på hvis grund der blev fundet ruiner og grave. Hans Kjær (vogter af det søndre ruinefelt) var en af dem og kendt for sine dramatiske formulerede omvisninger. Mon ikke det var ham der er tale om?

Hans Kjær

Skanderborgs Kirke

Af Lene Mollerup

Værd at se i Tulstrup Kirke

Det er en oplevelse at se kirken placeret i landskabet. Den ligger i et markant bakkeland med dybe skrænter og med udsigt over Knudsø. Den gamle hovedvej mellem Skanderborg og Viborg over Illerup, Dover, Linå og Resenbro passerer forbi kirken.

Værd at se er kirkens flotte stensculpturer på portaler og døbefonten: Særligt ærkeenglen Mikael som dragedræber hugget i granit med hue og skjold, stikkende sit spyd i dyret på vestdørens portal, er et syn værd. Inde i kirken står stadig en jernbeslået kiste fra 1500-tallet. Indvendigt er der to rum, der ligeledes er jernbeslået, og som kan låses separat. Det er sikkert her kirken har opbevaret penge og dokumenter, da kisten fungerede som en middelalderlig bankboks!

Den fine prædikestol gør ikke et stort nummer ud af sig. Stolen er af eg og udsmykket med foldeværk. Men noget særligt er den, da den er en af få prædikestole fra tiden kort efter reformationen. Stolen dateres til omkring 1550, så Tulstrups sognebørn har allerede ca. 15 år efter reformationen set deres

Skattekiste i Tulstrup Kirke

præst stå på stolen og forkynde den Evangeliske – Lutherske kristendom. Ifølge præstetavlen, ophængt i kirken, var det enten Hrr Casparus eller Jani Christeiernus (*oversat: Hr. Kaspersen eller Janus Christensen*) som var de første Evangeliske - Lutherske præster i sognet.

Værd at se i Alling Kirke

Også denne kirke placerer sig smukt i landskabet på en markant forhøjning i landsbyen omkranset af høje træer og et stendige fra 1600-tallet. Kirken er meget beskeden i sin størrelse og bohave, men rummer ikke desto mindre noget af kommunens mest interessante inventar fra tiden lige efter reformationen. Det er altertavlen og stolestaderne, der i denne sammenhæng er interessant. Altertavlen er en Evangelisk – Luthersk fløjaltertavle med oprindelig nadverindskrift fra 1500-årenes slutning. Her er *ordet* i centrum og præsten kunne kigge på tavlen, hvis han ikke kunne huske teksten til nadverens indstiftelse.

Stolestaderne er fra samme tid som altertavlen og har helt ekstraordinært bevaret mange ændringer og tilføjelser. De ældste stole ses som planker under de nuværende, og ved væggene er bevaret stolestadernes oprindelige fodremme (forankringen til selve stolen). Omkring 1850 skulle sognebørnene sidde mere behageligt. Herefter blev ryglænene etableret, men det var ikke mageligt nok, så i 1902 blev stolene gjort mere behagelige ved at læne ryglænene tre tommer (ca. 7,5 cm) tilbage.

I 1746 bekostede Glahnfamilien altertavlens vinger og topstykke, og i 1757 blev hof-

Alling Kirke efter restaureringen i 2010 og herunder gravstenen i våbenhuset. Billedet side 22 er også fra genindvielsen.

kokken S. H. C. Glahn (far til sognets præst Adam Glahn) begravet i kirken. På grund af den ældre Glahns embede som hofkok (på Skanderborg Slot), kom der kongeligt monogram på altertavlen og en indskrift, hvor der står: *Arc! Christian den siette døde samme dag som ieg malet blev/ dog vor store kronprins Frederich, da vi samme datum skrev/ blev wor konge; gid ham leve vel og udi mange aar/ herren selv de præster leede som her for hans alter står! 1746 6. august.*

Hofkockens gravsten står nu i våbenhuset. Indskriften beretter, at han var født i Tyskland d. 28. december 1672 og død i Alling d. 27. oktober 1757. Endvidere, at han var kok i det kongelige køkken og tjente under hele fire konger: Christian 5. (konge 1670-1699), Frederik 4. (konge 1699-1730), Christian 6. (konge 1730-46) og Frederik 5. (konge 1746-66).

Udflugt

Kør selv tur til den genfundne jernbanebro ved Vestbirk og Østbirk kirke 17. september 2016.

Vi skal se den fine gamle 1800-tals bro, der siden 2014 er fritlagt. Broen blev bygget henover Gudenåen på jernbanestrækningen mellem Horsens og Bryrup i 1899. Senere blev den dækket til med grus for først atter at blive ”genfundet” i 2014. Vi drikker en kop kaffe ved broen.

Herefter kører vi til Østbirk, hvor vi skal se Østbirk kirke. Den store kirke bærer præg af at herskabet på herregården Urup og her er både herskabsstol, gravkapel samt gravsten over familierne Skram og Grabow. I kirken står en senmiddelalderlig fløjaltertavle som oprindeligt stod i Ring kloster. Tavlen fortæller spændende klosterhistorie.

Turen er anlagt som en kørselv tur med afgang fra Ry station kl. 14.

Følg med på hjemmesiden og hold øje med mail-boksen.

Kontingent og mail-adresser

For at begrænse udgifterne til porto ønsker vi at kunne sende så mange breve som muligt elektronisk, og det er derfor vigtigt at foreningen kender mindst en mail-adresse på alle medlemmer, og at der gives besked hvis den ændres. Det kan være svært at huske, så derfor vil vi også meget gerne have et tlf.nr. som vi kan bruge hvis en mail-adresse ikke længere er i brug.

Det letteste for alle er at sende kontaktoplysninger til sekretæren på mail:

venner@k-doktor.dk

Når man betaler kontingent over sin Netbank eller lignende vil det være en stor hjælp for kassereren hvis man husker at anføre sit medlems-nr. Og hvis man ikke kender det så sit navn/adresse.

Hvis man i stedet for overførsel bruger betaling af indbetalingskort skal man blot vælge **kort-art 01**, og så er der plads til at skrive mere.

Nyt æresmedlem og ny bestyrelse

Af Sekretær Ingeborg Doktor

På dette års generalforsamling blev der udnævnt et nyt æresmedlem til foreningen.

Ruth Baunsgaard har gennem alle årene været et vigtigt medlem af bestyrelsen, i en periode var hun formand, og senest har hun i flere år bidraget med artikler til Nyhedsbrevet.

Efter nogle år som suppleant har hun nu afsluttet sit virke i bestyrelsen, vi håber at hun fortsat vil bidrage med nye brikker til museets historie. Med dette billede fra generalforsamlingen vil Øm Klosters Venner sige tak for alt det arbejde som Ruth har lagt i foreningen.

Lene Møllerup overrækker hædersbevisningen til Ruth Baunsgaard

Herfra skal der også siges tak for det arbejde som Hans Krongaard Kristensen har gjort for os. Hans har altid stået parat med sin omfattende viden om danske klostre på vore udflugter og vi er ham tak skyldig for bøger og hæfter, om Øm Kloster og de andre cistercienserklostre i Danmark.

Hans Krongaard har også valgt at ophøre som suppleant i foreningen, tak for dit arbejde for os.

Efter generalforsamlingen hvor Tove Riis og Birgitte Bang-Madsen blev valgt som nye suppleanter blev bestyrelsen konstitueret som følgende:

Formand: Torben Christensen, **næstformand:** Jørgen Højland, **kasserer:** Eva Jensen. **Sekretær:** Ingeborg Doktor. Medlem er desuden: Jan Bech Andersen, Susanne Gram og Tove Tindall.

Bestyrelsen er fra det nye museums år repræsenteret i Skanderborg Museums bestyrelse ved Susanne Gram.

I museets kontaktudvalg er Torben Christensen, Jørgen Højland samt Susanne Gram repræsenteret.

Et særpræget fund ved Øm Kloster

Af Jan Bech Andersen

At finde noget man slet ikke forventer, er i mine øjne altid spændende.

I 1994 blev marken øst for Øm Hovedgård grundigt undersøgt (overfladen blev gransket af 4 øjne) i håb om at finde Øm Klosters Hovedgård. Her dukkede nemlig altid murstensbrokker op når der blev pløjet. Vi, Museumsleder Holger Garner og jeg, kunne ikke dengang bevise beliggenheden, af den i Krøniken omtalte Hovedgård. Uden søgegrøfter vil det være svært, men måske en dag?

Rekognosceringen gav dog et fund, en grøn irret rund ting lå i solen. Første tanke, toppen fra en gammel cykelklokke, men oppe i hånden kunne vi godt se, at det var det ikke, se billede. Genstanden er støbt i bronze, vægt 51 g diameter 54 mm. med to huller til påsætning. Holger Garner mente ikke at den var middelalderlig. På den buede forside er der en åben krone og tre bogstaver. Der er et NB sammenskrevet + et D. D'et er gennemkrydset af en skrå streg.

H.G. havde hørt mange historier og overleveringer i Emborg om egnen mellem søerne og om livet i Klosterbyen. Fortælletraditionen var almindelig og havde stor underholdningsværdi før i tiden. Emborg var et ret isoleret sted, så nogle af historierne var blevet fortalt over og over igen, gennem mere end 150 år. Folk fra Nationalmuseet, der foretog i de første udgravninger først i 1900-tallet, fortalte at det var det mest øde sted de havde besøgt, og det var sjældent at fremmede kom gennem Emborg eller tog ophold der. Den teknologiske udvikling har i dag

Bronze plaket med kronet monogram

overhalet og stoppet behovet for at invitere naboer til en fortælleaften.

En af historierne Holger Garner huskede, kunne med stor sandsynlighed sættes i forbindelse med fundet. Den handlede om Spanierne, der var i området i 1808. De indkvarteredes i Skanderborg og landsbyerne øst for byen, men på grund af pladsmangel i området, blev en mindre styrke forlagt vestpå helt ud til Klosterbyen. En af Spanierne, en adelig officer, som fik kvarter i Øm Hovedgård, blev syg og døde her. Landsbyens folk vidste godt at de boede på en gammel klostertomt, og at der lå en stor kirkegård fra katolsk tid.

Her blev officeren begravet. De Spanske tropper lå ca. en måned i Skanderborgområdet. En ung pige i Emborg, der havde plejet officeren, var blevet gravid. Og en af efterkommerne, fisker Laurs Peder Sørensen har til Holger Garner udpeget stedet vest for Øm Hovedgård, hvor hans spanske forfader blev begravet. Ifølge traditionen blev officerens hest aflivet og nedgravet ved gården. Er bronzeplaketten et stykke fra seletøjet? Ja det er vel sandsynligt.

Nu i disse tider med metaldetektorer, kommer der måske mere lignende gammelt bronze frem en dag, håbet har jo samme farve!!!!

Ps. Det kunne være sjovt om nogle af Museum Skanderborgs arkiver ligger inde med lignende historier fra Spaniernes ophold her i 1808.

Nyt om navne

I 2015 blev der ansat tre nye studentermedhjælpere:

Birgitte Bang-Madsen og Henriette Kammann, som begge studerer middelalder- og renæssancearkæologi samt Mette Lykkegaard Jensen, som studerer forhistorisk arkæologi, alle ved Aarhus Universitet.

Vi sagde farvel til studentermedhjælperne Sabrina Christiansen og Mikkel Winther Hüttel. Sabrina gik på barsel i september og nu er mor til en lille dreng og Mikkel påbegyndte nyt studie. Både Sabrina og Mikkel har været på museet siden 2013. Held og lykke fremover til dem begge.

Museets kustode hedder Susan Kipp Petersen. Hun har været ansat siden april 2014.

Det sker på Øm Kloster i 2016

Maj

Freitag d. 1. maj kl. 10-16. Øm Kloster Museum åbner for sæsonen. Morgenkaffe kl. 10.

Søndag d. 8. maj kl. 04.30. Munkenes morgen og naturen vågner.

Torsdag d. 19. maj kl. 20. Skanderborg Kommunes kirker - Guidet tur til Dover Kirke, 8680 Ry.

Torsdag d. 26. maj kl. 19-21. Medlemsaften på Øm Kloster med rundvisning og kaffe.

Juni

Søndag d. 12. juni kl. 10-16. I tråd med tiden—Temadag om historiske dragter og tekstilfremstilling.

Tirsdag d. 14. juni kl. 20. Friluftsgudstjeneste i Øm Klosterkirkes ruin.

Juli

I munkenes fodspor - rundvisning i klosterruinen på Øm Kloster .

- søndag d. 3. juli kl. 14:00,
- søndag d. 10. juli kl. 14:00,
- søndag d. 17. juli kl. 14:00,
- søndag d. 24. juli kl. 14:00 &
- søndag d. 31. juli kl. 14:00.

August

Weekenden 20. - 21. august. ”Klosterfestival *Mad og Øl på Øm*” med ølsmagning & middelaldermarked ved ruinerne af Øm Kloster. (lørdag:10-18, søndag: 10-17)

September

Freitag d. 16. september kl. 19-20. Kulturaften på Øm, rundvisning Tusmørkegys.

Lørdag d. 17. september kl. 14 Kør selv tur til Vestbirk og Østbirk (se omtale side 24).

Oktober

Torsdag d. 20. oktober kl. 19-21. Museum i lommelygtens skær.

18.-23. oktober. Efterårsferie på Øm Kloster.

November

Søndag d. 27. november kl. 11-16. Jul i Emborg.

Følg med på hjemmesiden:
www.museumskanderborg.dk